

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 26.02.2022

*Kabul Tarihi / Accepted: 14.03.2022

*Atf Bilgisi: Genç, M. (2022). "Gaziantep'te Tespit Edilen Bitkisel Doğal Boyarmadde Kaynakları". Hars Akademi, 5, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, 154-169.

*Citation: Genç, M. (2022). "Natural Vegetable Dyeing Sources Detected in Gaziantep". Hars Akademi, 5, Aydın Uğurlu And Traditional Arts Special Issue, 154-169.

GAZİANTEP'TE TESPİT EDİLEN BİTKİSEL DOĞAL BOYARMADDE KAYNAKLARI

*Mustafa GENÇ**

Öz

Işığın nesnelerin üzerindeki yansımalarının gözümüzün retinasında algılanması olan renk, geçmişte doğal boyarmadde kaynaklarından elde edilmekteydi. Bu kaynakların bazıları geçmişte halı, kilim ve diğer dokuma iplerinin boyanmasında kullanılırken günümüzde tekstil, gıda, kozmetik alanlarında da kullanılmaya başlanmıştır. Geçmişten günümüze birçok uygarlığın önemli yerleşim merkezlerinden olan Gaziantep, zengin kültürünün yanı sıra bulunduğu coğrafi konum ve iklim olarak geçiş bölgesinde yer alır. Bu durum bitki örtüsündeki çeşitliliğin sebebini oluşturur.

Çalışmada, boyarmadde kaynaklarının tespiti için literatür taraması, alan araştırması, dokuma analizleri ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde belge araştırması yöntemi kullanılmıştır. Gaziantep halılarında kullanılan boyarmadde analizleri yapılarak kullanılan renklerin hangi doğal boyalardan yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde yer alan geçmişte ticareti yapılan ve boyamada kullanılan boya bitkileri ile Gaziantep'te yer alan boyahaneler de belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Boya, Kökboya, Cehri.

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Isparta.
mustafagenc@sdu.edu.tr / ORCID: 0000-0001-8702-538X.

NATURAL VEGETABLE DYEING SOURCES DETECTED IN GAZIANTEP

Abstract

Color, which is the perception of the reflection of light on objects in the retina of our eyes, was obtained from natural dyestuff sources in the past. While some of these resources were used for dyeing carpets, rugs and other weaving threads in the past, they are now being used in the fields of textile, food and cosmetics. Gaziantep, which is one of the important settlements of many civilizations from the past to the present, is located in the transition region in terms of its geographical location and climate, as well as its rich culture. This is the reason for the diversity in vegetation.

In the study, literature review, field research, weaving analyzes and document research method in the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey, the Presidency of State Archives were used to determine the dyestuff sources. The dyestuff analysis used in Gaziantep carpets was made and it was determined from which natural dyes the colors used were made. In addition, the dye plants that were traded and used in dyeing in the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey, the Presidency of State Archives and the dyehouses in Gaziantep were also documented.

Keywords: Natural Dyes, Kökboya, Cehri.

Giriş

Doğal boyarmadde kaynaklarının zenginliği iklim ve toprak yapısı ile ilgilidir. Kullanım alanını ise o yörenin sanat ve zanaatlarıdır. İnsanlığın en büyük keşiflerinden biri olan mordanlı boyama, Mezopotamya’da MÖ. 4000 ile 3000 yılları arasında gerçekleşmiş olmalıdır (Böhmer, 2002: 101). Doğal boyarmadde kaynakları 1871’de Alizarinin, 1890’da da indigonun kimyasal olarak sentezlenmesine kadar tekstil boyamacılığında kullanılmıştır (Böhmer, 2002: 99; Karadağ, 2007: 9). Doğal boyama dokumaya bağlı olarak gelişmiş ve günümüze kadar önemini korumuştur.

Yazılı kaynaklarda Ayıntap, halk arasında ise Antep şeklinde adlandırılan Gaziantep, coğrafi konum olarak Akdeniz ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin birleştiği noktada yer alır. Ulaşım ve konum bakımından çok önemli bir noktada yer alan bu şehrin topraklarından tarihî İpek Yolu’nun da geçiyor olması, önemini her daim canlı kılmıştır. Tarihi, yaklaşık altı yüz bin yıl öncesine dayanan Antep, hem ulaşım bakımından stratejik bir noktada olması hem de iklim şartlarının elverişli ve topraklarının verimli olması gibi nedenlerle ilk uygarlıklardan bu yana sosyal ve siyasal açıdan çok yoğun değişikliklerin ve hareketliliklerin yaşandığı bir şehir olmuştur (Külek, 2010: 1).

Gaziantep’e Türkmenler iskân edildikleri zaman bunlardan bir kısmı ziraatla uğraşmışlar ve köyler kurarak toprağa bağlanmışlardır. Diğer bir kısmı ise, eskisi gibi konar-göçer ve hayvancılık yaparak çadır hayatından vazgeçmemişlerdir. Bu ziraatla uğraşan Türkmenlere “Barak” denmiş ve göçebe Türkmenler ise adlarını devam ettirmişlerdir. Antep tarihinde Türkmenlerin (yani bugüne kadar Türkmen adını taşıyan aşiretlerin) hepsine birden “Beydili” denilmiştir. Türk boylarından Beydili aşireti; Karaşılılı, Bekmeşli ve Araplı diye üç kola ayrılırlar. Ayrıca; Çepni, Karakoyunlu, Avşar, Beydüz, Ulaşlı, Bayındır, Elbeyli adlarıyla küçük oymaklar bulunmaktadır. İlde Beydillilerden sonra en büyük kabile Barak’tır. Urfa ve Gaziantep illerine yerleşmişlerdir. Baraklar Türkmenlerden ayrı bir aşiret olarak düşünülmektedir. Barak aşireti içinde Yazır, Avşar gibi Oğuz Boyları isimlerini taşıyan köyler vardır.

Gaziantep’te yapılan dokumalar yöresel sanayi açısından hep önemli olduğu için boyamacılığın da dokumalara bağlı olarak geliştiği söylenebilir. XIX. yüzyılda Ayıntab’da 3815 pamuklu tezgâh ile 70 boyahane, 4000 kadar tezgâh olduğundan ve bunların çoğunda kadın işçi çalıştığından bahsedilir. Hamam takımları, döşemelik kumaşlar, halı, kilim, alaca kumaşlar üretilen ve kumaş işlemeciliği ile meşhur olan Ayıntab’ın önemi, hem kervan yollarının kesiştiği kavşak noktasında bulunmasından, aynı zamanda transit ticaret yolu üzerinde olmasından da ileri gelmiştir (Darkot ve Dağhoğlu, 1979: 66). Dokunan ürünler Anadolu köylüleri tarafından çok kullanılmakta, ihtiyaç fazlası olanlarda satılmaktaydı (Anonim, 1973: 170).

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde Tespit Edilen Gaziantep Doğal Boyarmadde Kaynakları ile İlgili Kayıtlar

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılan işlerin birçoğu kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlar incelendiğinde o dönemin üretim, ticaret, ihracat vb. birçok kayda rastlamak mümkündür.

Mustafa Genç, “Gaziantep’te Tespit Edilen Bitkisel Doğal Boyarmadde Kaynakları”, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, Mart 2022 / 153-168

Gaziantep’te tespit edilen bitkisel boyarmadde kaynaklarının birçoğu arşiv kayıtlarında mevcuttur.

Tarih: 06/Ca/1311 (Hicri) Dosya No: 312 Gömlek No: 23400 Fon Kodu: BEO

“Mazı ve saire aşarına fesat karıştırarak hukuk-ı Hazine’yi payimal eylediği gibi uhdesine ihale edilen Rumkale aşarı ihalesinin feshi teşebbüsünde da bulunan Antep Kazası kaymakamının kendisini tevkif ettiği ve saireden bahisle istida-yı madeleti havi İlbeylizade Abdülkadir imzasıyla Antep merkezinden keşide olunan telgrafname irsal kılınmakla tahkik edilerek iktizasının ifası” (Haleb).

Tarih: 23/N /1275 (Hicri) Dosya No: 285 Gömlek No: 93 Fon Kodu: HR. MKT.

“Antep kazasında Ermeni milletinden kaymakam vergisi namıyla ve boyacı esnafından birkaç senelik verginin talep olunduğu bu makule hususun tahkik edilerek düzeltilmesi.”

Tarih: 11/Ke/1322 Dosya No: 319 Gömlek No: 132 Fon Kodu: ZB.

“Aredelmik Ermeni gazetesinin imtiyaz sahibi Antepli Karabet Boyacıyan’ın suiahvali görülmediğinden imtiyazının kefalete bağlanmasında mahzur bulunmadığı.”

Tarih: Dosya No: Gömlek No :6169 Fon Kodu: D. BŞM.d.

“Sivas, Haleb, Karaman vesair eyaletlerin kazalarının mazı, tiftik, kökboyası ve yapağı rusumatının gelirlerini gösterir defter.”

Fotoğraf 1-2: Kökboya.

Tarih: Dosya No: Gömlek No :2113 Fon Kodu: TS.MA.d

“İrad-ı Cedid Hazinesi hesap defteri: Birgi hasları, Kavala İskele Gümrüğü, Sakız muhassıllığı ve defterde yazılı mukataalar, Beypazarı, Haleb muhassıllığı, İstanbul Tütün Gümrüğü, Dimeşk Gümrüğü mukataaları esmanı faizleri, bazı livalarda zeamet ve timarlar hasılatı, Biga, Alasonya, Bolu, Kocaeli, Kütahya, Sultanönü, Niğbolu, Sofya, Siroz, Selanik ve diğer yerlerin yapağı resimleri, Kıbrıs Tuzla İskeleyi Gümrüğü ve memlahası, Sakız Gümrüğü, Kırkkilise hasları, Tuna sahilleri tütün gümrüğü, Trapoliçe hasları, Ahyolu memlahası, Tırhala adet-i ağnam resmi, Bursa pamuk mengersi resmi, İzmir voyvodalığı, zecriyye muhassıllığı,

Midilli Nezareti ve Edirne eshamı faizleri, Görice, Eğriboz hasılat ve iltizam bedelleri, İstanbul ve sair mahaller pamuk, tiftik, boya ve mazi, Adana ve Halep vilayetleri pamuk resimleri, Maraş, Anteb ve Kıbrıs pamuk resimleri, Karlılı livası kuru üzüm resmi, Niğbolu, Silistre, Menteşe, Yenişehir ve kazaları kuru üzüm resimleri, Samakov Nezareti, Sofya adet-i ağnam, İbrail Nezareti ve sair mukataaları, kahve rüsümü, Edirne yeni memlahası, gebran cizyesi eshamı faizleri ve sair yerlerden tahsil edilerek İrad-ı Cedid Hazinesi'ne teslim edilen varidat ile miri mukataat muacceleleri, mahlul esham faizi, donanma gemileri zabitan, gedikli ve neferatın mevacicileri, Tersane tarafından yaptırılan büyük havuzun masrafları, maaşlar, mahiyyeler, kasr-i yed hasebiyle ferağ bedeli olarak tesviye olunan ve defterde yazılı diğer masraflar için ödenen paralar”

Tarih: 21/C /1159 (Hicrî) Dosya No :166 Gömlek No :6988 Fon Kodu: C. ML.

“Haleb Muhassılığ ı mazi, palamut ve kökboya rüsümü”.

Tarih: 15/B /1211 (Hicrî) Dosya No :615 Gömlek No :25379 Fon Kodu: C. ML.

“Suğla sancağıyla Karaman, Sivas, Diyarbekir ve Halep eyaletlerinde ve Saruhan sancağında vaki kazalarla Asitane taraflarına ait tiftik, mazi ve kökboyası rusumunun iltizamı”.

Tarih: 01/M /1210 (Hicrî) Dosya No :24 Gömlek No :1166 Fon Kodu: C. İKTS

“Haleb Mazi, Tiftik ve Boya Mukataası'nın hesabatına dair tanzim ve Halep Naibi Levhizade Said Efendi tarafından ziri tasdik olunan defter”.

Tarih: 27/R /1271 (Hicrî) Dosya No :99 Gömlek No :95 Fon Kodu: HR.MKT.

“Sicilyateyn Devleti'nin Haleb'deki konsolosu Markolo'nun mübayaaya ettiği mazi ve yapığ ıdan tekraren vergi alınması hakkında ne yapılması gerektiğinin bildirilmesi”.

Tarih: 02/Ş /1271 (Hicrî) Dosya No :106 Gömlek No :7 Fon Kodu: HR.MKT.

“Haleb'deki Sicilyateyn Konsolosu Marko'nun yabancı ülkeye göndereceğ i mazi ve yapığ ının resp-i refiyyesi hakkında gönderilen tahrirat mucebince gerekenin yapılması”.

Fotoğ raf 3-4: Mazi (Quercus İnfectoria.).

Tarih: 06/Ca/1311 (Hicrî) Dosya No :312 Gömlek No :23400 Fon Kodu: BEO

“Mazı ve saire aşarına fesat karıştırarak hukuk-ı Hazine'yi payimal eylediği gibi uhdesine ihale edilen Rumkale aşarı ihalesinin feshi teşebbüsünde da bulunan Antep Kazası kaymakamının kendisini tevkif ettiği ve saireden bahisle istida-yı madeleti havi İlbeylizade Abdülkadir imzasıyla Antep merkezinden keşide olunan telgrafname irsal kılınmakla tahkik edilerek iktizasının ifası” (Haleb).

Tarih: 11/Ca/1311 (Hicrî) Dosya No :171 Gömlek No :7 Fon Kodu: DH.MKT.

“Antep kaymakamının Mazı vs. mahaller aşarına fesad karıştırıp Hazine'yi zarara uğrattığından, Rumkale kazası aşarına müdahalede bulunduğu kendisini haksız yere tutuklattığından, bu konuda madelet isteğiyle Abdülkadir tarafından gönderilen telgrafın bir suretinin, durumun araştırılarak gereği yapılmak üzere Haleb Vilayeti'ne irsali.”

Tarih: 09/Ş /1155 (Hicrî) Dosya No :22 Gömlek No :1072 Fon Kodu: C. DRB.

“Haleb ve İzmir Mazı, Palamut ve Kökboya Mukataası mültezimleri yanında istihdam olunmak ve maaşları mültezimler tarafından verilir miriden, tüccardan ve malikane mutasarrıflarından bir şey istememek şartıyla David ve Salamon namındaki Yahudilere sarraflık için berat verilmesi.”

Tarih: 21/C /1159 (Hicrî) Dosya No :166 Gömlek No :6988 Fon Kodu: C. ML.

“Haleb Muhassılığmazı, palamut ve kökboya rüsümü.”

Fotoğraf 5-6: Meşe Palamudu (Quercus İthaburensis) ve Siyah Elde Edilmesi.

Tarih: 29/Z /1159 (Hicrî) Dosya No :10 Gömlek No :672 Fon Kodu: AE.SMHD.I..

“Memalik-i Şahane'de bey ü şıra olunan mazı ve palamud ve kök boya hakkında Haleb Valisi Sadrazam-ı esbak Vezir Ahmed Paşa'ya emr-i şerif.”

Tarih: 21/Ş /1209 (Hicrî) Dosya No :24 Gömlek No :1158 Fon Kodu: C. İKTS

Mustafa Genç, “Gaziantep’te Tespit Edilen Bitkisel Doğal Boyarmadde Kaynakları”, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, Mart 2022 / 153-168

“Haleb’de satılan mazı, tiftik, boya mukataası gümrük rüsumunu mübeyyin tanzim ve Haleb Naibi Levhizade Mehmed Said tarafından tasdik olunan defter.”

Tarih: 09/Z /1209 (Hicri) Dosya No :436 Gömlek No :18143 Fon Kodu: C. AS.

“Haleb’te tiftik, mazı ve kök boya cibayetine memur İsmail Ağa’nın Haleb muhassılı Kapıcıbaşı İbrahim Paşa’ya teslimatına dair Haleb Kadısı Mehmed Enver Efendi tarafından tasdik olunan defter.”

Tarih: 11/M /1207 (Hicri) Dosya No :311 Gömlek No :12703 Fon Kodu: C. ML.

“Maraş, Antep ve Kıbrıs pamuk ve pamuk ipliği ve kozalı pamuk rüsumuna dair.”

Tarih: 16/C /1220 (Hicri) Dosya No :206 Gömlek No :8517 Fon Kodu: C. ML.

“Umum pamuk rüsumu mülhakatından Haleb, İskenderun, Azaz, Kilis ve Edlib kazalarının pamuk, pamuk ipliği ve kozalığı pamuk resimlerinin iki seneliğinin iltizam olunduğu.”

Fotoğraf 7-8: Cehri.

Tarih: Dosya No: Gömlek No :9633 Fon Kodu: MAD.d..

“Nefs-i Ayıntab’da gayr-i ez boyahane-i resm-i ciğer dekakin maktu’u, Silistire sancağında Mangalya iskelesi ve tevbii mukataası, İstanbul ve tevbii duhan gümrüğü mukataası, İstanbul ve tevbii emtia gümrüğü mukataası, Midilli ve Molova ve tevbii mukataası, İzmir’de hash-a-i Karaburun ve Kilizman ve tevbii mukataası, Filibe ve Tatarpazarı ve tevbii ma’a cibayet, cizye-i gebran, kalem-i filibe ve Tatarpazarı mukataası, adet-i ağnam ve adet-i gulamiye ve resm-i ağıl-ı müslümanan ve gebran kalem-i Mudurnu ve Kıbrısçık ve adet-i ağnam Kostamonu ve tevbii mukataası, Diyarbekir voyvodalığı aklamından Amid’de Karye-i Acı Tulcu ve tevbii maktuu, Malatya voyvodalığı aklamından Erguvan nahiyesinde vaki Anbarcık ve gayrihi maktuu, Kocaeli sancağında duhan dönüm rusumu mukataası, Halep sancağında vaki karye-i Tileşser ve kurayı saire maktuu, Birecik sancağında Rum kale ve tevbii mukataası, Girid’in Resmo sancağında ve nahiyesine tabi Ebu Kostantin ve gayrihi maktuu, Uzuncabaabad Hasköy

ve Dimetoka ve Sultanyeri ve Çirmen ve tevbii mukataası, Bursa ve Gemlik ve Mudanya ve tevbii Beytü'l-mal-ı hassa ve amme mukataası vesair maktu ve mukataaların bervech-i malikane tefviz kayıtlarıyla berat verilmesine dair tezkere kayıtlarını ihtiva eden kuyud-ı tezakir beravat defteri.”

Tarih: 03/Z /1141 (Hicri) Dosya No :67 Gömlek No :7284 Fon Kodu: İE.EV.

“Ayntab'da vaki Kadı Kemaleddin ve Boyacı oğlu Camii imametinin Şeyh İbrahim'e tevcihi hakkında müteveli Mehmed ve Hamza tarafından yazılan arz”.

Tarih: 08/Za/1172 (Hicri) Dosya No :73 Gömlek No :3638 Fon Kodu: C. MF.

“Ayntab'ta Boyacızade Seyyidi Ahmed Efendi evkafından müderrislik cihetinin tevcihi.”

2. Gaziantep’te Tespit Edilen Bitkisel Doğal Boyarmadde Kaynakları

Gaziantep ve civarında yaptığımız alan araştırmalarında çok miktarda kökboya bitkisini tespit etme imkânımız oldu. Kökboya kırmızı renk veren en önemli bitki olan kökboyanın anavatanının Anadolu olduğu düşünülmektedir. Boyarmadde içeriği çok yüksek olan ve köklerinde on dokuz farklı boyarmadde bulunduran ayrıca ışık haslığının çok yüksek olması nedeniyle yüzyıllar boyu solmayan kırmızı rengin elde edildiği Kökboya bitkisinden yün ve ipek elyaf üzerinde, kullanılan mordana bağlı olarak kırmızı (şap mordan ile), kahverengi (demir sülfat mordan) ve mor (demir sülfat mordanla ve sitrik asit kullanarak, soğukta) renklere ulaşmak mümkündür (Enez, 2008: 103).

Fotoğraf 9-10: Kökboya (*Rubia tinctorum* L.) ve Boyama.

Ülkemizde 20’den fazla mazı çeşidi vardır. Ancak köylerimizde ak mazı, kara mazı diye ikiye ayrılır. Diğerleri de dış görünüşlerine göre bu iki sınıfa sokulur. Mazıda bulunan tanen boyacılıkta tespit maddesi olarak kullanılır. Boyamanın yanında deri sektöründe de kullanıldığı için geçmiş dönemlerde önemli bir ihraç ürünüdür. Gaziantep ve civarında ak mazı yaygın olarak yetişmektedir.

Mustafa Genç, “Gaziantep’te Tespit Edilen Bitkisel Doğal Boyarmadde Kaynakları”, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, Mart 2022 / 153-168

Sütleşen, Gaziantep ve Anadolu’nun hemen her yerinde yetişen boya bitkisidir. Yerleşmiş bir fikre göre bazı bitki boyalarına çeşitli bitkiler eklenmesi ile daha has renkler elde edilir. Bu bitkilerin başında da sütleşen gelir. Anadolu’nun her yerinde yetişen ufak bir bitki olan sütleşen içinde süte benzer bir sıvı vardır. Bu sıvı boyacılıkta kullanılır. Özellikle ışığa karşı dayanıklı renkler elde edilir.

Fotoğraf 11-12: Sütleşen (Euphorbia cyparissias).

Mavi rengin elde edilmesinde kullanılan İndigo boyarmadde olarak Akdeniz ülkelerine, Araplar tarafından ihraç edilmiştir (Karadağ, 2007: 57). Bu rengi veren bitki “İndigofera Tinctoria” denilen (Enez, 1987: 10) ve Doğu Hindistan’da yetişen çivit boyasıdır.¹ Elde edilecek olan renk, bitkinin yapraklarında bulunmaktadır (Uğur, 1988: 19). Ülkemizde bu boyarmaddenin yerine çivit otu kullanılmaktaydı. Çivit otunun boyarmaddesi de indigotindir ama indigoya göre boya oranı daha azdır.

Fotoğraf 13-14: Çivitotu (Isatis tinctoria) ve İndigo ile Boyama.

¹ http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/modul_pdf/542TGD395.pdf s.14.

Mustafa Genç, "Gaziantep'te Tespit Edilen Bitkisel Doğal Boyarmadde Kaynakları", Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, Mart 2022 / 153-168

Sarı renk elde edilmesi için en önemli boyarmadde kaynaklarından olan Muhabbet çiçeği nemli, kumlu ve çakıllı toprakta yetişmektedir. Muhabbet çiçeğinin yapısında bulunan temel boyarmadde luteolindir. Boyarmadde analizleri sonucu luteolin boyarmaddesi ile boyandığı saptanan birçok eski tekstil solmadan veya çok az solarak günümüze kadar ulaşabilmiştir (Karadağ, 2007: 82).

Fotoğraf 15-16: Muhabbet Çiçeği (Reseda luteola) ve Sarı Renk Boyama.

Dış kabukları kahverengi elde etmek için kullanılan ceviz doğal boyarmadde kaynakları içerisinde mordan kullanmadan direk boyama özelliğine sahiptir. İçerisindeki juglon direk boyamayı sağlar. Anadolu'nun birçok yerinde yetişen ceviz Gaziantep'te bol miktarda yetişmektedir.

Fotoğraf 17-18: Ceviz (Juglans Regia) ve Ceviz Kabuğu.

Sarı renk elde edilmesinde kullanılan en önemli boyarmaddelerden olan cehri, Anadolu yurtdışına en çok ihracat edilen boyarmaddeyi oluşturur. Bu özelliğinden dolayı "Altın Ağacı" olarak

Mustafa Genç, “Gaziantep’te Tespit Edilen Bitkisel Doğal Boyarmadde Kaynakları”, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, Mart 2022 / 153-168

adlandırılmıştır. Muhabbet çiçeğinden sonra haslığı en yüksek olan bir boyarmadde dir. İçeriğinde Rhamnetin, rhamnezin, quercetin ve kempferol bulunur. Cehri, Anadolu'dan başka İspanya, Fransa, Almanya, Macaristan, Yunanistan ve İran'da da yetiştirilmiştir (Kayabaşı, 1995: 131). Anadolu'da cehri Tokat (Erbaa-Zile), Çorum (İskilip, Mecitözü) (Brügge man ve Böhmer, 1982), (Amasya, Vezirköprü), Sivas, Kayseri, Ankara, Nevşehir (Ürgüp), Niğde, Konya, Yozgat, Maraş, Gaziantep, Sinop (Boyabat), Afyon, Uşak illerinde yetişmektedir (Karadağ, 2007: 35).

Fotoğraf 19-20: Cehri (*Rhamnus petiolaris*) ve Cehri ile Boyama.

Menengiç (Sakız Ağacı, Çitlenbik), Gaziantep'te çok fazla miktarda yetişir. Aşıl原因arak Antep fıstığı ağacı yetiştirilir. Yaprakları ile yapılan boyamalarda haslık değeri yüksek sarı renkler elde edilmiştir.

Fotoğraf 21-22: Menengiç (*Pistacia terebinthus*) ve Boyama.

Eşek kekiği çalı görünümünde 10-40 cm arası uzayabilen bir bitkidir. Gaziantep'te doğal olarak yetişmektedir. Ülkemizde 37 türü olduğu bilinmektedir. Farklı mordanlarla sarı ve yeşil tonları elde edilmektedir.

Fotoğraf 23-24: Eşek Kekigi (*Thymbra capitata*) ve Boyama.

Gaziantep'te bu bitkilerin dışında sığırkuyruğu, papatya, hayıt, civanperçemi, altınotu ve yoğurt otu boya bitkisi olarak kullanılabilir. Bu bitkiler makine halı, tekstil, yemeni üretimi ve gastronomi alanında kullanılabilir.

Fotoğraf 25-26: Yoğurtotu (*Galium aparine*) ve Sarı Civanperçemi (*Achille millefolium* L.).

Sonuç

Ülkemizde bitkisel boya kaynağı olarak kullanılabilen 150 kadar bitki türü mevcut olsa da bunların 20 tanesi yaygın olarak boyamada kullanılabilir. En yaygın bilinen boya bitkilerinin başında kökboya (Rubia tinctoria), papatya (Anthemis tinctoria), muhabbet çiçeği (Reseda lutea) ve çivit otu (Isatis tinctoria) gibi bitkiler gelmektedir ve bu bitkilerin tamamı kendiliğinden yetişmektedir.

Doğal boyama geleneksel Türk sanatları alanında daha yaygın olarak yün halı ve kilim iplerinin boyanmasında kullanılmaktadır. Pamuk ve ipekte ise yeni kullanılmaya başlamıştır. Sadece giyim tekstilinde değil tüm tekstil sektöründe kullanılabilir. Özellikle ev tekstillerinde yaygınlaştırılması 0-3 yaş çocuk tekstillerinde kullanımı artırılabilir.

Doğal boya bitkilerinin kullanım alanlarını artırmak için tekstil sektörünün dışında gıda boyamacılığında, saç boyanmasında, dövme yapımında, zemin ve ahşap boyaması gibi pek çok alanda kullanılabilir.

Fotoğraf 27-28: Kökboya ve İndigo ile Boyanmış Pamuk Kumaşlar.

Doğal boyamada, çıkış noktasının geleneksel yöntemler olması gerektiğini düşünüyoruz. Geçmişteki çalışmaların doğru analizleri yapılarak boyama reçetelerinin hazırlanması gerekmektedir. Kullanım alanlarının geliştirilerek her yıl boş yere yok olan boyarmadde kaynakları hem kazanç hem de üretim yolu olabilecektir. Gaziantep makine halıcılığı pazarında ön sıralarda gelmektedir. Tüm üretimler olmasa bile özellikle çocuk odaları için üretilen halılar doğal boya kaynakları ile boyanabilir. Tarafımızca yapılan ar-ge çalışmalarında yün, ipek, pamuk iplerin yanında; bambu, tensel, jüt, keten gibi elyaf türleri de bitki kökenli doğal boya kaynakları ile boyanabilmektedir.

Mustafa Genç, “Gaziantep’te Tespit Edilen Bitkisel Doğal Boyarmadde Kaynakları”, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, Mart 2022 / 153-168

Sektörde doğal boyamanın pahalı olduğu ile ilgili bir algı mevcut olsa da yaptığımız çalışmalarda bazı boya bitkilerinin 30. Suyuna kadar kullanılabilirdiğini tespit ettik. Bu boyama maliyetlerini de azaltan bir süreçtir.

Fotoğraf 29-30: Kökboya ile Boyanmış İp ve Pamuk Kumaş.

Gaziantep ve çevresinin doğal boya bitkileri, makine halıcılığı ve tekstil potansiyeli göz önüne alındığında doğal boyalı üretimlerin yapılması ürünlerin katma değerinin yükseltilmesi açısından doğal boya bitkilerinin kullanımı önem kazanmaktadır.

Fotoğraf 31-32: Kökboya ile Boyanmış pamuk kumaşlardan yapılmış kıyafetler.

Doğaya olan borcumuzu ödeyebilmek ve gelecek nesillere güzel bir dünya bırakabilmek için doğal olan ürünlere yönelmek ve üretimini desteklemek gibi bir zorunluluğumuzun olduğunu düşünmekteyiz. Gaziantep’te bu üretimlerin geliştirilmesi için imkanlar mevcuttur. Gastronomi ve makine halı sektöründe yaygın olarak kullanılabilir.

Fotoğraf 31-32: Kökboya ile Boyanmış pamuk kumaşlardan yapılmış tekstil ürünleri

Kaynakça

- Anonim (1973). *Gaziantep il Yıllığı*. İstanbul.
- Anonim (1984a). “*Tekstil Mamullerinin Renk Haslığı Tayinlerinde Lekelenmenin (boya akması) ve Solmanın (renk değişmesi) Değerlendirilmesi İçin Gri Skalanın Kullanılması Metotları*”. Ankara: Türk Standartları Enstitüsü Yayınları, TS 423, Mart.
- Baytop, T. (1984). *Türkiye’de Bitkilerle Tedavi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi Yayınları.
- Brügge, W.; Böhmer, H. (1982). *Teppiche der Bauern und Nomaden in Anatolien*. Verlag Kunst-Antiquarbuch, München, Germany,
- Darkot, M. B.; Dağlıoğlu, H. T. (1979). “*Ayntab*” *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 2), İstanbul.
- Dölen, E. (1992). *Tekstil Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Enez, N. (2008). Halıları Kırmızıya Boyayanlar. *Dünya Sanatı Dergisi*, Sayı 50/Kış.
- Enez, N. (1987). *Doğal Boyamacılık Anadolu’da Yün Boyamacılığında Kullanılmış Olan Bitkiler ve Doğal Boyalarla Yün Boyamacılığı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Genç, M. (2013). “Türk El Dokumalarında Doğal Boya Kullanımı ve Diyarbakır Çevresi Doğal Boyarmadde Kaynakları”. *Diyarbakır Geleneksel El Sanatları I*, Ankara.
- Gürbüz, U. (1988). *Türk Halılarında Doğal Renkler ve Boyalar*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Harmancıoğlu, M. (1955). *Türkiye’de Bulunan Önemli Bitki Boyalarından Elde Olunan Renklerin Çeşitli Müessirlere Karşı Yün Üzerinde Haslık Dereceleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Karadağ, R. (2007). *Doğal Boyamacılık*. Ankara: Geleneksel El Sanatları ve Mağazalar İşletme Müdürlüğü Yayınları.
- Kayabaşı, N. (1995). “*Cehri (Rhamnus petiolaris L.)’den Elde Edilen Renkler ve Bunların Yün Halı İplikleri Üzerindeki Haslık Dereceleri Üzerinde Bir Araştırma*”. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bil. Enstitüsü, Ankara.
- Külek, A. (2010). *71 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicili Transkripsiyonu*. Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Özelmacı, E. Ö. Gaziantep’e Genel Bakış. (<http://acikkaynak.bilecik.edu.tr:8080/xmlui/handle/bilecik/232>) [Erişim tarihi: 23.07.2021]. İstanbul.
- Öztiğ, F. (1971). *Faydalı Bitkiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Parlak, T. (2007). *Çoruh Vadisinde Bitkisel Boya Potansiyeli*, Ankara.
- Tezcan, İ. (1991). İpek Halılarda Doğal Boyarmaddeler. *Tekstil ve Mühendis*, Yıl:5, S: 26, Nisan.